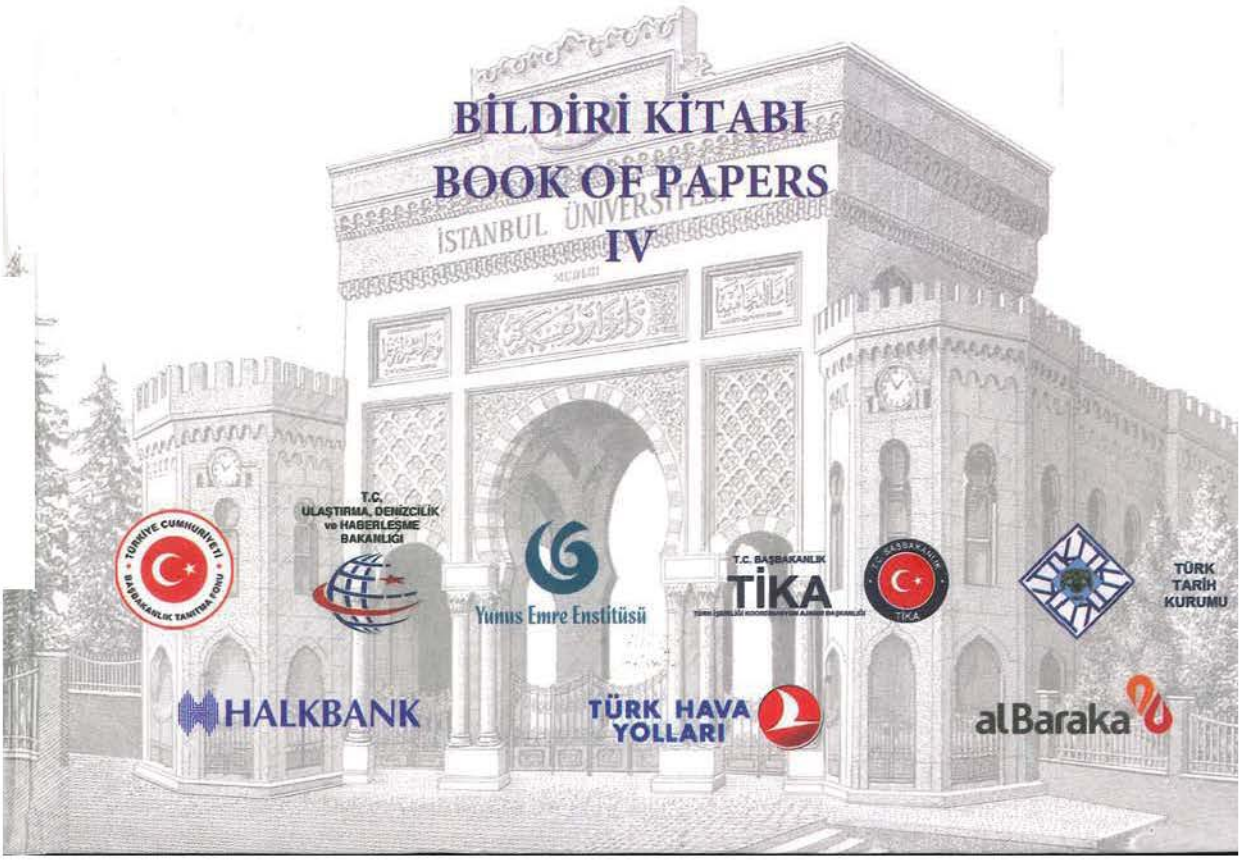
VIII. MİLLETLERARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ

30 Eylül - 04 Ekim 2013 - İSTANBUL

VIII. INTERNATIONAL TURCOLOGY CONGRESS

30 September - 04 October 2013 - ISTANBUL

BİLDİRİ KİTABI
BOOK OF PAPERS
IV

İstanbul Üniversitesi Yayın No.: 5197
Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3454
Takım Numarası : 978-975-404-947-3 (Tk.)
ISBN : 978-975-404-951-0 (4.c)

VIII. MİLLETLERARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ

30 Eylül - 04 Ekim 2013 - İSTANBUL

VIII. INTERNATIONAL TURCOLOGY CONGRESS

30 September - 04 October 2013 - ISTANBUL

BİLDİRİ KİTABI
BOOK OF PAPERS
IV

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Dr. Mustafa ÖZKAN
Doç. Dr. Enfel DOĞAN

İSTANBUL - 2014

SUDAK KALESİ BAYEZİD-İ VELİ CAMİ ÖRNEĞİNDE KIRIM'DAKİ ALTIN ORDA'DAN KALAN MİRASIN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATING THE HERITAGE OF THE GOLDEN HORDE IN CRIMEA: THE EXAMPLE OF THE BAYEZID-I VELI MOSQUE IN THE FORTRESS OF SUDAK

Nicole Kançal FERRARİ*

ÖZET

Kırım'ın asırlar boyunca önemli liman şehirlerinden biri olan Sudak'ın kalesinin içinde Sultan Bayezid-i Veli Camii yer almaktadır. Tebliğde, bugün müze olarak kullanılan bu abidedeki, Selçuklu, Altın Orda, Ceneviz ve Osmanlı dönemlerinin izleri araştırılacaktır. Bir tarafta Sudak kalesi ve caminin tarihi ortaya konulacak, diğer tarafta caminin detaylı yapı analizi yapılacaktır. Tarihi çerçeve ve yapı analizi ışığında caminin ilk yapılışı ile ilgili problemler üzerinde de durulacaktır. Yapı, Kırım'da Altın Orda'dan bugüne gelen diğer yapı kalıntıları ile karşılaştıracak, böylece bu cami Kırım'daki Altın Orda mirası çerçevesinde değerlendirilecektir. Bugünkü bilgiler ışığında Sudak Kale Camii'nin Alaeddin Keykubad döneminde Hüsameddin Çoban tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. Bu cami daha sonra, XIII. yy.'ın sonu veya XIV. yy.'ın başında tekrar elden geçirilmiş, taş işçiliği de belki o dönemde tamamlanmış olabilir. Selçuklular tarafından inşa edilmiş olan bu cami, Altın Orda döneminde ve Osmanlılar tarafından cami olarak, daha sonraları da Ceneviz ve Rus dönemlerinde kilise olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sudak Kalesi, Sultan Bayezid-i Veli Camii, Altın Orda, Selçuklu, Alaeddin Keykubad, Kırım

ABSTRACT

The mosque known by the name Bayezid-i Veli is situated in the fortress of Sudak, an important harbor town in Crimea, and is currently a museum. This paper investigates the mosque's Seljuk, Golden Horde, Genoese and Ottoman period features. The fortress's and the mosque's historical dimensions will be presented, followed by a detailed analyze of the mosque. Problems concerning the first construction date of the monument will be discussed in the light of the architectural analysis and the historical evidence. A comparison with architectural remains of the Golden Horde period will situate the mosque within the heritage of the Golden Horde in Crimea. Today's knowledge supposes the Sudak fortress mosque been constructed during the reign of the Seljuk Sultan Alaeddin Keykubad by Hüsameddin Çoban. The mosque underwent restorations in the XIII. – XIV.th centuries and the stone carvings were most likely completed during this

* Öğretim Görevlisi Dr., Şehir Üniversitesi, Tarih Bölümü..

period. Erected by the Seljuk's, the monument was a mosque during the Golden Horde and Ottoman periods. During the reign of the Genoese and later Russian domination, the mosque was transformed into a church and employed accordingly.

Keywords: Sudak Fortress, Bayezid-i Veli Mosque, Golden Horde, Seljuk, Alaeddin Keykubad, Crimea

Kırım'ın güneyinde önemli liman şehirlerinden biri olan Sudak'ın kale içinde bir cami bulunmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde caminin Sultan Bayezid-i Veli Camii olarak tanındığını kaydeder. Bundan dolayı yapı, Türkiye'deki mimarlık tarihine bu isimle girmiş ve böylece de Kırım'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesindeki süreçte inşa edildiği algısı oluşmuştur. Bunda ayrıca Oktay Aslanapa'nın kitabının da etkisi vardır[1]. Halbuki Evliya Çelebi, caminin Sudak şehri Cenevizlilerin ellerinde iken bir "Özbek pâdişahzâdesi" tarafından inşa edildiğini, mihrabının da Sivas'ın bir köyünde yer alan bir mihraba benzediğini kaydeder. Seyyahın birkaç satırda aktardığı bilgi cami hakkında önemli ipuçları vermektedir: Yapının Anadolu (Selçuklu) mimarisine benzediğini, Moğol (Altın Orda) döneminde inşa edildiğini, Ceneviz hakimiyetinde kiliseye çevrildiğini ve nihayet Osmanlı fethiyle tekrar camiye dönüştürülerek bu adı aldığını bildirir. Tebliğde cami, Sudak Kale Camii olarak adlandırılacaktır.

Bu tebliğde Sudak kalesinde yer alan, bugün müze olarak kullanılan abidede, Selçuklu, Altın Orda, Ceneviz ve Osmanlı dönemlerinin izleri tespit edilecektir. Bu cami ile ilgili bugüne kadar detaylı ve çok boyutlu bir araştırma yapılmamış olup, yapılmış çalışmalar ya eksik, ya da taraflıdır[2]. Ayrıca bir tarafta Sudak kalesi ve caminin tarihi ortaya konulacak, diğer tarafta da caminin detaylı yapı analizi yapılacaktır. Özellikle tarihi çerçeve ve yapı analizi ışığında caminin ilk yapılışı ile ilgili problemler üzerinde durulacaktır. Yapı, Kırım'da Altın Orda'dan bugüne gelen diğer yapı kalıntıları ile karşılaştıracak ve böylece bu caminin Kırım'daki Altın Orda mirası çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır.

---

[1] Barthold, Sudak'taki camiden söz etmemektedir: W. Barthold, "Suğdak", *İA*, 11.Cilt, Eskişehir, 2001, s.1-2. Bu bölge hakkında yazılmış olan ve önemini hala koruyan en kapsamlı eseri olan Oktay Aslanapa'nın kitabında ise Sudak'taki cami Kaynaklara göre Kırım, Kuzey Azerbaycan, Besarabya (Bucak), Don ve Volga boyları ile Kuban bölgesindeki Türk Eserlerinin Listesi başlığı altında şu yorum ile yer almaktadır: "Sudak Kalesi: Sultan Bayezid-i Veli zamanı Mengli Giray Han fethi. Sultan Bayezid-i Veli Camii: Deniz kenarında, kalenin doğu tarafında, taş minareli, taş kubbeli (Evliya)", Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul, 1979, s. 117. Kırım'ın güney sahilinin fethi içeren erken Osmanlı kronikler Kefe ve Mangup'un fethinden bahsederken, her iki şehirde de bir kilise camiye dönüştürüldüğü yazmaktadır. Sudak ile ilgili ise kaynaklar susmaktadır.

[2] Birçok yayında caminin aslında bir kilise olup, ancak Osmanlılar tarafından camiye dönüştürüldüğünü iddia edilmektedir.

Sudak'taki camiyi 1996'daki ilk ziyaretim sırasında inceleyip kabaca krokisini çizip notlar almıştım. Zira yapı ile ilgili kaynak azlığından o dönemde çalışmamı devam ettirememiştim. Konuyu tekrar ele almama 2012 senesinde başlatılan Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına bağlı *Kırım Tarihi ve Kültürel Miras Envanter Çalışması* kapsamında yaptığımız araştırmalar vesile oldu[3].

Tarihi Çerçeve

Sudak Kalesi ve şehrinin kuruluş tarihi MÖ 212 olarak bilinmektedir. Sudak (Suğdak) isminin, 'Soğd'dan geldiğini ve şehrin Alanlar tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Sudak, Karadeniz'in bütün kuzey sahil şeridi gibi, sırasıyla Hazar, Bizans ve Trabzon imparatorluklarının hâkimiyeti altındaydı. Hazar Hakanlığı'nın yıkılışından sonra Hazarların yerini Kıpçaklar almış, 1239'da ise bölgenin tek hâkimi Altın Orda olmuştur[4]. XI. yy.dan itibaren Bizans'tan aldıkları imtiyazlar sayesinde Karadeniz'in kuzey liman şehirlerine Başta Venedik ve Ceneviz, kolonileri yerleşti. Zaman içinde önemli sahil şehirlerinin kontrolünü eline geçiren Ceneviz ve Venedikliler, bu limanlardan geçen ticari malların kontrolünü ve bütün ticareti ellerinde tutuyorlardı. En önemli limanları Kefe, Tana ve Sudak idi. 21 Mayıs 1253'de Sudak'a varan Ruysbroeckli Willem, kuzey ve güneyden gelen bütün tüccarlar Sudak (Soldaia)'dan geçtiklerini anlatmaktadırlar[5]. Venedikliler, Sudak'ta XIII. yy.'da büyük bir koloni kurmuşlardır.

Selçuklular, XIII. yy.'ın ilk çeyreğinde Sudak'a bir sefer düzenleyince, Sudaklılar, denizden yaklaşan Selçuklu tehdidine karşı Kıpçak ve Ruslardan oluşan bir orduyu yardıma çağırdılar. Alaaddin Keykubad'ın saltanat döneminde (1220–1237) Hüsameddin Çoban'ın komutanlığında gerçekleşen seferde, Sudak şehri Selçuklu topraklarına eklendi. İslam toprağı ilan edilen şehirde iki hafta içinde bir cami inşa eden Selçuklular, dini görevliler ve bir alay asker bırakıp Anadolu'ya dönmüştür.[6] Ama çok kısa bir süre sonra, üst üste iki

[3] Devam eden envanter çalışmasının Bilimsel Araştırma Heyetinde Bilkent Üniversitesinden Doç. Dr. Hakan Kırımlı, Şehir Üniversitesinden Dr. Nicole Kançal-Ferrari, Vakıflar Genel Müdürlüğü görevlileri Sanat Tarihçisi Gökçe Günel ve Mimar Gülşen Dişli, Kırım'dan ise Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesinden Nariman Abdulvahap ve İbrahim Abdullayev, Kırım Tatar Sanat Müzesi Müdürü Safiye Eminova yer almaktadır. Envanter kitabı yayım aşamasındadır.

[4] W. Barthold, *a.g.e.*, s.1-2 Mirza Bala, "Kırım", İA, 6.Cilt, Eskişehir, 2001, s.741-746.

[5] Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 1253-1255, (çev. Zülal Kılıç), İstanbul, 2010, s.78-83. Kuzeyden getirilen kürk, ipek ve baharatın Sudak limanından geçtiğini, şehir halkının Moğol Hanı Batu'ya haraç ödedikleri kaydedilir.

[6] A. Yakubovski, ("Rasskaz İbn-al Bibi o Poxode Maloaziiskix Turok na Sudak, Polovcev i Russkix v Nacale XVIII v.", Vizantiyskiy Vremennik, 1927, Cilt XXV. Türkçe tercümesi için bkz.,"İbn-i Bibi'nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara karşı yaptıkları seferin hikâyesi", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Dergisi*, XII, (çev. İ. Kaynak), 1954, s. 207-226,), A.C.S.

defa, 1223 ve 1239'da, şehir Altın Orda komutanları Cebe ve Sübödey'in Moğol askerlerinin saldırısına uğramıştır. Bu saldırıların sonucu olarak şehirdeki Selçuklu-Müslüman nüfusu Anadolu'ya kaçmak zorunda kaldı.[7] 1246'da ise Moğollar kurultaya katılmak üzerine payitahta Karakurum'a dönmek üzere şehri terk etmiştir. Bunun üzerine Bizanslı valinin yaptırdığı sayım sonucunda şehrin nüfusu 8300 olarak verilmektedir.[8] 1299'da tekrar büyük bir tahribata uğrayan[9] Sudak, Özbek Han (1312-1340) döneminde 1322 senesinde Kara-Bulat tarafından işgal edilmiş, haç ve ikonlar kırılarak, çanlar kaldırılmış ve kiliseler kapatılmıştır. 1327'de ise Tolaktemir vasıtasıyla kale ve kiliseler tahrip edildi[10]. 1323 senesinde Papa Jean XXII, Özbek Han'a bir mektup yazarak kendisinden, Hıristiyanların şehre geri dönmeleri ve camiye dönüştürülen kiliselerin tekrar ibadete açılması için izin vermesini istedi[11].

1320'li yıllarda, Özbek Han (1312-1340) döneminde Sudak'ın çehresi değişmişti. İbn Batuta Sudak'a geldiğinde (1332-33) şehir bir Türk ve Müslüman şehri görüntüsündeydi. Eskisine göre küçülmüş olan şehirde az sayıda Rum da yaşamaktaydı.[12] Ceneviz hâkimiyetine kadarki süreçte Sudak'ın bir Müslüman şehri olduğunu var sayabiliriz.

1365 senesinde ise Sudak, Cenevizlilerin eline geçti. Şehir o tarihten itibaren 1475'deki Osmanlı fethine kadar, Cenevizlilerin Gazaria adındaki, Kırım'ın güney sahil şehirlerini içeren, kolonisinin idaresindeydi.[13] Buna

---

Peacock, "The Saljuq Campaign Against The Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Ala' Al-Din
Kaykqubad", JRAS, 2006, Series 3, 16, 2, pp. 133-149. Türkçe tercümesi için bkz., "Kırım'a karşı Selçuklu seferi ve Alaeddin Keykubad'ın hâkimiyetinin ilk yıllarındaki genişleme politikası", (çev. M. Keçiş, A. Mıynat), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, Sayı: 47, s.243-265. (Referans sayfaları ikisinde Türkçe makalesinden verilmiştir). Seferin kesin tarihi tam olarak tespit edilemezse de, Yakubovskiy 1221-22, Peacock ise 1220-22 seneleri verip, seferin birkaç ay sürdüğünü öne sürerler. Diğer bilim adamları ise genellikle 1219-1227 arasında herhangi bir tarihte olabileceğini kabul etmektedirler. Peacock, Sudak limanının Selçuklular için başta esir ticareti için önemli olduğunu belirtmekle beraber, Karadeniz'teki hegemonya mücadelelerin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Peacock, a. g. m. s. 264.

[7] Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh (Compendium of Chronicles), A History of the Mongols, English Translation & Annotation by W.M.Thackston, Harvard University, 1999, Cilt II, s. 260, 324. A.Yu. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, Ankara, 1992, s. 25, İbn-ül Esir'den naklen: "Tatarlar Sudak'a gelerek şehri fethettiler; ahali dağıldı; bir kısmı çocuğu ve mallarıyla dağlara çıktılar, bir kısmı ise denize yönelerek, Kılıç Arslan sülâlesine mensup Müslümanların elinde bulunan Rum diyarına gittiler."

[8] Barthold, *a.g.e.*, s.1.

[9] W. Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 320.

[10] Barthold, *a.g.e.*, s.1.

[11] N.F. Balloni, N. Kukovalska (ed.), *The Genoese in Crimea*, 2009, s.107-108.

[12] Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (yayına haz. A. Sait Aykut), İstanbul, 2004, Cilt I, s. 498.

[13] Bkz. Işın Demirkent, "1082-1302 Yılları arasında Bizans-Venedik İlişkilerine kısa bir Bakış", *Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı*, 1995-2000, s. 139, 147. Venedik ve Cenevizlilerin ticaret kolonileri ile ilgili ayrıca bkz. Heyd, *a.g.e.*, ve Şerafettin Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri, Ankara, 2000, s. 68-70, 81, 141, 143, 284.

rağmen esas hakimiyet Altın Orda'nın elinde idi.[14] 1264 senesinde ise Eski Kırım (Solhat) ve Sudak şehirleri arpalık olarak Altın Orda Hanı Berke Han tarafından İzzettin Keykavus II (1246–1260)'ye verilmişti.[15] Bütün ailesiyle Kırım'a yerleşen İzzettin Keykavus, Anadolu ile irtibatını mutlaka canlı tutmuştur. Cami, daha sonra Cenevizliler tarafından kiliseye dönüştürülmüş, kalenin Osmanlılar tarafından fethine kadar Hıristiyan ibadethanesi olarak kullanılmıştır. Kilise olarak kullanıldığı süreçte birtakım değişikliklere maruz kalan yapı, 1475'deki fetihten sonra tekrar camiye çevrilmiştir.

XVI. yy.da Osmanlı idaresi altındaki Sudak, Kefe ve Mangup ile birlikte Kırım yarımadasının güney sahilindeki üç kadılıktan biri idi[16] ve Kefe'ye bağlı kaleler arasında yer almaktaydı.[17] Sudak, 1783 senesinde Rusların hakimiyetine geçtikten sonra, kaledeki cami tekrar kiliseye dönüştürülmüş ve toprak karşılığında bölgeye yerleştirilen kolonistler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

1920'li yıllarda İ. N. Borozdin tarafından Sudak'ta ilk defa arkeolojik araştırmalar yapıldı.[18] 1958 senesinden beri bir açık hava müzesi olan Sudak Kalesi 2007 senesinde UNESCO Kültür Mirası Listesine dahil edildi. Bu kale günümüze kadar en iyi şekilde ulaşan Ceneviz kalelerinden biridir.

İbn Bîbî, eserinde Selçukluların Sudak seferini detaylı anlatmakta ve son derece önemli bilgiler aktarmaktadır. Şehri nihayet fethettikten sonra, Hüsameddin Çoban, şehrin fethini anlatan bir mektupla birlikte ganimet yüklü bir gemiyi Sultan Alaaddin Keykubad (1220–1237)'a göndermiştir. Sultan bu haber üzerine, kıymetli hediyelerle beraber komutanına bir ferman yazıp göndermiştir. Fermanda "*Suğdluların bizim gazap ateşimizden ve ceza kartalımızın pençesinden kurtulabilmeleri için çan ve kilise yerine, peygamber Muhammed Mustafa'nın (A.S.) pâk şeraitinin mihrabını, minberini ve düzenini yerleştirsinler*"[19] denilerek, ayrıca Sudak halkının bağışlanmasından da söz edilmekteydi. Askerlere de şehrin hiçbir ferdine zarar vermemeleri için uyarı vardı. Hüsameddin Çoban şehri teslim aldı: "*...ordu gelin gibi süslendi. Giyinip*

[14] Halil İnalcık, "Yeni vesikalarına göre Kırım Hanlığının Osmanlı tâbiliğine girmesi ve ahidname meselesi", *Belleten*, Cilt VIII, Ankara 1944, s.194.
[15] İbn Bibi, *El evamiru'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l Ala'iye (Selçuk Name)*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, Cilt II, s. 162, A. Zeki Velidi Toğan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 268.
[16] Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe*, 1475-1600, Ankara, 2000, s. 111.
[17] Yücel Öztürk, *a.g.e.*,s.168 kayıtlarda geçen kalelerin listesini vermektedir: Kefe, Taman, Kerş, Azak, Mankub, İnkirman, Balıklağo, Soğdak, Temrük ve Adahan.
[18] Elena Aibabina, "Monumental Stone Carvings of the Crimea, 14th-18th Centuries", *Crimea, Caucasus and the Volga-Ural Region: Islamic Art and Architecture in the European Periphery*, Int. Symposium, September 17-21, 2004, Institute of Turkic Studies, Free University of Berlin, Berlin, Harrassowitz Verlag, 2008, s.63.
[19] İbn Bibi, *El evamiru'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l Ala'iye (Selçuk Name)*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, Cilt I, s.344-345.

kuşanarak ata bindi. O sırada davulun (kös) sesi meleklerin kulağına ulaştı. İlkbahar gibi süslenmiş ve her renkten kıymetli kumaşlarla donanmış bir mimber yapıldı. Kur'an-ı Kerim altın tabağa konuldu. Melikü'l-Ümera, elinde saltanat sancağı olduğu halde büyük bir ihtişamla önde durdu... Müezzin yüksek bir yere çıkarak ezan okudu. Namaz haberini duyurdu. Hıristiyan dinini temsil eden çanı kırdılar. İki hafta gece gündüz çalıştılar. Büyük bir cami yaptılar. Kadı, hatip, müezzin ve görevli tayin ettiler."[20]

Osmanlı dönemi Sudak Kalesi'ndeki mimari yapılar ile ilgili az, ama büyük önem taşıyan kaynaklar vardır. XVI. yy.'da Bronevskiy ve XVII. yy'da Evliya Çelebi'nin yazdıkları çok önemlidir. XVI. yy.'ın sonuna doğru Polonya kralının elçisi olarak Kırım'ı gezen Martin Bronevskiy (1578), Sudak kalesini anlatırken, onun Rum veya Cenevizliler tarafından kurulduğunu, "Tatarlar"ın şehri bilmediklerini vurgulamaktadır.[21] Sudak şehri ve kalesinin en ayrıntılı tasvirini bize Evliya Çelebi vermektedir.[22]

Bronevskiy, Sudak'ı tarif ederken, bir cami zikretmemektedir, halbuki onun kaleyi ziyaret ettiği dönemde cami ayaktaydı. Kendisi sadece "birçok Rum kilisesi, birkaç tane de Hıristiyan dininee kabul edilen, *üstü kubbeli küçük kiliseler* ve çok sayıda yıkılmış çeşitli yapıların harabeleri bulunmaktadır" demiştir. "Büyük kilise" olarak adlandırdığı bir yapı hakkında ise şu malumatı vermektedir: "...bin kadar seçkin *Ceneviz askeri, Türk kuvvetleri şehre girdikten sonra, büyük kiliseye kapanarak orada savaşı devam ettirip, Türklere teslim olmadan kahramanca savaşarak hepsi tapınağın içinde ölmüşlerdir. Bundan sonra Türkler adı geçen kilisenin kapı ve pencerelerini taş duvarlarla örerek kapatmışlardır. Bugün bile kilise aynı durumu muhafaza etmektedir.* Kefe'den sancak amiri olarak buraya gönderilen bir Türk benim bu kiliseye girmeme müsaade etmedi."[23] Bronevskiy'nin bahsettiği bu yapı, daha sonra Evliya Çelebi tarafından Sultan Bayezid-i Veli Camii olarak adlandırılan bina ile aynı olduğunu mümkün görünmez, çünkü fetihten sonra kiliseden tekrar camiye çevrilen yapı Müslüman ibadethanesi olarak kullanılmıştır. Polonyalı elçiden seksen sene sonra kaleyi gezen seyyah da, caminin içine girmiş ve onun cemaati olmasa da, bir cami olduğunu bildirmektedir. Bu durumda Bronevskiy'nin kaleyi gezdiği 1578 senesinde kapılar ve pencereleri taşla örülü olan yapı, farklı bir bina olmalıdır. Evliya Çelebi kale camii hakkında şu

[20] İbn Bibi, *a.g.e.*, s.344-345. İbn Bibi, Selçukluların Sudak seferine eserinde uzun bir bölüm ayırtmaktadır, İbn Bibi. *a.g.e.*,s. 315-345.
[21] Martin Bronevskiy, *Kırım*, Ankara, 1970, s. 29.
[22] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* , Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu-dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Cilt 7-2, İstanbul, 2003, s.248-249.
[23] Martin Bronevskiy, *a.g.e.*, s. 29.

malumatı vermektedir: *"Sultân Bâyezîd-i Velî cami'i, taş kubbeli ve taş minâreli,(...) taşı gibi bir yumuşak taşdan mebnî câmi' ve minâre-i kadîmdir. Ammâ bu câmi'in yine ol taşdan oyma bir mihrâb-ı nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûnu var kim âdemin aklı hayrân olur. Gûyâ Sivas eyâletinde Keskin içinde Şeyh Şâmi hazretlerinin câmi'i mihrâbı gibi bir musanna' mihrâbdır. Ammâ bu câmi'in kubbe-i âlîleri üstünün kireçleri mürûr-ı eyyâm ile fenâ bulmuş. Âye[t]...*[24]*' nassı üzre ta'mir ü termîme muhtâç câmi'-i selâtîndir ".*[25] *"Câmi' ve minâre-i kadîm"* ibaresi, XIII.-XIV. yy.ları için söylenmiş olabilir, caminin yapılış tarihi hakkında bizi bilgilendirmemekte. Yapının cami olarak inşa olunduğu, kiliseden dönüştürülmüş bir bina olmadığını kıblesinin "dürüst" (doğru yönde) olmasından da anlaşılmaktadır ki, bu seyyahın ilgisini de çekmiştir. Kaledeki caminin inşa tarihi ve sebebi hakkında ilginç iddialarda bulunan seyyah, sanki birkaç olayı birbiriyle karıştırmış gibi: *"Küffâr zamânında bir Özbek pâdişâhzâdesi deryâda tevâbi [ü] levâhıkıyla bu Sudak kal'asının Ciniviz Frengi kâfirine esîr olup kral-ı dâllin izniyle bu câmi'i tevâbi'iyle binâ eder. Anıniçün kıblesi dürüsttür. Ba'dehu bu Özbek pâdişâhzâdesi evlâd-ı evlâda tenâsül bularak üç bin kadar ümmet-i Muhammed olurlar. Küffar-ı hâksâr bunların çok olmasından havfe düşüp bir gün bunlar câmi'de cem' olup cum'a namâzı kılarlarken küffâr bunların cümlesin şehîd edüp bu câmi'in cânib-i erba'asında defn eylerler. Ve hâlâ derûn-ı câmi'in rûy-ı dîvârlarında şühedânın kanları zâhir ü bahirdir."*[26]

Bu anlatının devamında ise Evliya, en önemli bilgiyi aktarmaktadır; caminin ilginç mihrabını Sivas'taki bir camidekine benzetmektedir.[27] Böylece, İbn Bibi'den dört yüz yıl sonra Evliya, caminin bazı unsurlarını Anadolu'daki yapılara benzetmektedir.

Bugün caminin duvarında üç ayrı levha asılıdır. Bunlardan Sovyet dönemine ait en eski levhada yapım tarihi XIII. yy olarak verilmiştir. İkinci bir levhada ise caminin XIV. yy'ın üçüncü çeyreğinde sıfırdan inşa edildiği belirtilmekte, mihrabın üstündeki Latince kitabenin tercümesi ve 1373 tarihi verilmekte, kilisenin 1829'dan itibaren Alman Protestan, 1883-1926 arası ise Ermeni Katolik kilisesi olarak kullanıldığını yazılmaktadır. Üçüncü levhada yine Kiril alfabesiyle "Tarihi abide 1389" yazısı yer almaktadır. Binanın aslında bir cami olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Bu levhalardan da Sovyet ve

[24] Kur'ân, Tevbe 18; "Allâh'ın mescidlerini [...] onarırlar".
[25] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 249.
[26] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* , s. 249.
[27] Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu caminin aynı isimde o zamanki Sivas vilayeti içinde olduğundan günümüzde Kırıkkale şehrinde bulunan Şeyh Şami Cami-Türbesi için bkz. http://www.kirikkalekulturturizm.gov.tr/belge/1-33900/camiler-ve-turbeler.html, erişim 02.07.2013. Mihrabı hakkında bilgi edinilemedi.

sonra Ukrayna kültür politikasında fikirlerin nasıl sürekli değiştiği görülmektedir.

Yukarıda sıraladığımız olgulara dayanarak caminin tarihi kısmen çizilebilmiştir, yapı analizi bu eser hakkında ne söyleyebilir? 2012 senesinde yürüttüğümüz envanter çalışması sırasında gerçekleştiğimiz incelemeler çerçevesinde cami ile ilgili soru işaretlerinin bazıları aydınlanacaktır.

Sudak Kale Cami (Sultan Bayezid-i Veli Cami)'nin Yapı Analizi

Sudak Kalesi'nin içinde yer alan cami, kaledeki Osmanlı'dan kalan tek eser olarak bilinir; halbuki cami çok daha önceki bir döneme aittir. Şu anda cami, kale içinden çıkan, değişik dönemlere ait bulgu ve eşyaların sergilendiği bir müze olarak kullanılmaktadır.

Cami, kalın duvar, az ve küçük pencerelerle tam bir kale camii karakteri göstermektedir. Yapının kalın duvarları moloz, köşelerde kesme taştan inşa edilmiştir. Dıştan kare olan kısımda sekizgen kasnak üzerine oturtulan kubbe bugün kurşunla kaplıdır. Boyuna dikdörtgen planlı olan harim kısmı iki sütunla, üç sivri kemerle ikiye bölünmüş olup bu şekildeki bir iç birim ve kare ana mekâna sahiptir. Ana mekânın doğu duvarına bitişik dar bir hazırlık mekânı eklenmiştir. Harimin içindeki kare kısmın kubbeye geçişi Türk üçgenleriyle (üçgenler kuşağı)[28] sağlanmıştır. İç birimin kuzeydoğu köşesine minareye çıkış için merdiven boşluğu yerleştirilmiştir. Güney cephede mihrap çıkıntısı görülmektedir. Yapı, kıble duvarında iki, kuzey kısmında altta ve üstte olmak üzere ikişer taş söveli pencerelerle aydınlatılmaktadır.

Camiye kuzeydoğu köşesinde merdivenlerle çıkılan bir set üzerinden, tek paye ile dayanan, iki sivri kemerli, kubbeli bir giriş kısmından girilmektedir. Camiye giriş, dikdörtgen çerçeveli ve basık kemerli mermer bir kapı ve ahşap üzeri geometrik motifli, yenilenmiş, iki kanatlı bir kapıdan sağlanmaktadır. Soldaki dar bölüme yine mermer söveli, üstte sahte kemerli altta basık kemerli ve iki kanatlı ahşap, küçük bir kapıdan girilmektedir. Bu bölümden ana harim kısmına dikdörtgen çerçeveli basit bir kapı ile etrafı geçme motiflerle süslü kare bir pencere ile ilişki sağlanmaktadır. Ana mekânın güney duvarında mihrap yer alır. Mihrap dikdörtgen çerçeveli olup, geometrik geçme ve bitkisel motiflere sahiptir, üst kısma bir mukarnas bandı yerleştirilmiştir. Mihrabın dış silmesine Cenevizliler döneminde Latince bir yazı şeridi, ortasına bir haç ve onun altında,

[28] Tarkan Okçuoğlu, "Ortaçağ Türk Mimarlığı Çerçevesinde, Anadolu Selçuklu Mescitlerinin Kubbeye Geçiş Alanı Üzerine İnceleme", *Sanatın Ortaçağı, Türk Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, s. 37-50: "Üçgenler kuşağı, sivri tarafları köşeye gelecek biçimde duvarların birleştiği yerlerden başlayarak eksenlere doğru simetrik olarak açılan üçgen yüzeylerden meydana gelir".

muhtemelen birer arma olan,. bir şehir ve bir aslan motifi kazınmıştır. Mihrap nişinin içindeki kavsara mukarnas dolguludur.

XIX. yy.'a ait tasvirlerde caminin giriş kısmının harap ve kubbesinin çıplak olduğu görülür. Böylece yapının XIX. yy.'da tamir edildiği anlaşılır. Bu tamirat sırasında üst örtüsü de kurşun ile kaplanmıştır. Bu tasvirlere istinaden, ana mekânın doğusunda yer alan dar, beşik tonoz ile örtülen odanın değişikliğe uğradığını söylemek mümkün görünmektedir. Caminin minaresi 1926 yılında çökmüş, yapı ise 1970-1973 yılları arasında restore edilmiştir. Camide bugün ciddi bir nem problemi mevcut olup kubbede çatlaklar vardır. Nemden dolayı mihraptaki bezemelerde bozulmalar meydana gelmiştir.

Caminin bu genel tarifinden sonra yapı detayları daha yakından incelenecektir: Detaylı analiz, başta plân şeması, kubbeye geçişi, mihrap, paye başlıkları ve doğu cephesindeki kapı ve pencerenin taş işçiliğini kapsayacaktır.

Kubbeye Geçiş ve Plân Şeması

Sudak Kale Camii'ndeki üçgenler kuşağı kubbeye geçiş, Anadolu ile bir bağlantıya işaret etmektedir. Kuvvetli ışık-gölge etkisine sahip olan üçgenler kuşağı, tipik bir Selçuklu geçiş öğesidir.[29] Türk üçgeni geçiş, Beylikler ve erken Osmanlı mimarlığında da kullanılmıştır. Kale camiindeki bu geçiş tam kuşak halinde kubbe kasnağını dolaşmayan, her köşede altışar üçgen ile "üçgenler kuşağı" ve "üçgen yüzeyli yelpaze geçiş" arasında yer almaktadır.[30] Anadolu'da bu şekilde kubbeye geçiş örneğine rastlanmamaktadır.

Dikdörtgen planlı, üç sivri kemerle kare bir ana mekân ve bir iç birime bölünmüş harim kısmı ve yandan eklenmiş ayrı bir mekâna sahip olan Sudak Kale Camiini, hangi bağlama oturtmak mümkün? Eğer caminin Alaeddin Keykubad döneminde Hüsameddin Çoban tarafından 1220-1222 arasında inşa edildiğini varsayarsak, benzer bir plân şeması ve kubbeye geçiş sistemi aynı dönemde Anadolu'da Selçuklu yapılarında mevcut mudur? Bu bağlamda Konya'da iki yapı zikredilebilir: 1215-16 tarihli Hacı Ferruh Mescidi, tek bir kubbe ile örtülü ana mekânın önünde bir giriş bölümüne sahip bir mescittir. Bu yapının ölçüleri, Sudak'taki camininkilerle hemen hemen aynıdır. Yine Konya'daki, 1219-1220 tarihli, Alaeddin Camii'nin batı kısmının mihrabının önündeki kubbeli mekan, Türk üçgenlerinden oluşan bir kubbe geçişine sahiptir.[31] İki yapının kubbe ile örtülmüş ana mekânı Sudak Kale Camiine

[29] Tarkan Okçuoğlu, *a.g.e.*,s. 39: "Üçgenler kuşağı, Türkler'in Uygur tapınaklarından beri tanıdıkları, ancak Anadolu Selçukluların eli ile özgün biçimini bulan bir geçiş öğesi olarak değerlendirilmelidir".
[30] Tarkan Okçuoğlu, *a.g.e.*,s. 39.
[31] Aptullah Kuran, *Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık*, s. 68-71: "Mosque of Alaeddin in Konya...the west wing, or a portion of it, is known to have been built during the first quarter of the thirteenth

yakındır. Üç yapıda da dış duvarların eni 10 metredir. Görüldüğü gibi, Selçuklu Mimarisinde '*tek kubbeli mescitler*' yapı grubunun özellikleri, Sudak Kale Camii'yle benzerlik gösterir. Selçuklu dönemine ait olan bu mescitlerin başka dikkat çekici bir unsurları ise, eklenmiş ön veya hazırlık mekânının kıble yönünde değil, bazılarında yanda yer almasıdır.[32] Böylece Sudak Kale Camii'nin doğu tarafına eklenmiş mekânın sonradan yapıya ilave edilmiş değil, yapının ana unsurlarından olduğu pekâlâ mümkün görünmektedir. Erken Osmanlı mimarisine ait bir yapı olan Bursa Alaeddin Camii (1326) ile plan şeması, boyutu ve kubbeye geçişinde benzerlik göstermektedir. Kapalı bir giriş kısmı yerine açık bir son cemaat yerine sahip olan Alaeddin cami, Selçuklu mescitlerine benzetilmektedir.[33]Zikredilen Selçuklu ve erken Osmanlı dönemine ait yapıların inşa tarihleri birbirine yakın ve Sudak Kale Camii için öngördüğümüz muhtemel yapılış dönemi ile örtüşmektedir.

Mihrab

Mihrabın üst şeridi ve kavsaradaki mukarnaslar oldukça basit, sığ küçük yelpazeciklerden oluşur. İç çerçevesindeki bitkisel motifler, Anadolu'dakilere benzese de, şekilleri tam aynı değildir.[34] Bunlar, Eski Kırım (Solhat)'daki Özbek Han Camii (1314/1315)'nin taç kapısı ve mihrabındaki bitkisel bezemelerle örtüşmektedir.[35] Bu şeridin ortasına yerleştirilen yarım küre şeklindeki kabara geometrik bir geçme motifi göstermektedir.[36] Mihrap, kireç veya beyaz boyadan oluşan kalın bir tabaka ile kaplanmıştır. Bundan dolayı süslemelerin konturları kısmen yok olmuştur. Kürenin üstüne işlenmiş geometrik geçme motifi de böylece neredeyse görünmez hâle gelmiştir. Ana mekânın kuzey kısmındaki paye başlıkları da mihrap kavsarasındakiler gibi

century. At the center of this wing, there is a domed bay in front of the mihrab. That hemispheric dome rests on a belt of Turkish triangles...What Keykavus started in 1219, and Keykubad completed a year later, is more likely a small, ornate mescid comprising a domed prayer room preceded by a vestibule, like the Mescid of Hacı Ferruh, ...".

[32] Ara Altun, s.54: "...'tek kubbeli mescitler':...Akşehir ve Alanya'da da örnekleri bulunmakla birlikte, Konya ve çevresindekiler daha çok tanınır. Tek kubbeli, küçük ölçüde ele alınmış yapılardır. Özelliklerinin ortak yanı, bir kısmı kapalı, bir kısmında açık revak şeklinde hazırlık mekânlarına sahip olmalarıdır. Bu hazırlık mekânlarının hepsinin kıble yönünün karşısında bulunmadığı, bazılarının yanda bulunduğu dikkati çeker. Bir kısmında da bu mekânların bir bölümünde türbe niteliğinde mezarlar bulunur."

[33] Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London, 1992, S.18, Tarkan Okçuoğlu, a.g.e.,s. 42.

[3434] Aynı olmamakla birlikte hem motif, hem de üslup acısından benzerlik Kayseri Hacı Kılıç Camii (1249), Sivas Buruciye Medresesi (1271), Kırşehir Cacabey Medresesi (1273), Amasra Bimarhane (1308-09)'deki taş tezyinatı göstermektedir.

[35] Özbek Han Camii için bkz. Nicole Kançal-Ferrari, "Özbek Han Camii", TDV, Caminin bitkisel motifleri için bkz. E.İ. Aibabina, Dekorativnaya kamennaya rez'ba Kaffy XIV-XVIII vv., Simferopol, 2001, s. 167, ve Mark G. Kramarovsky. Çelovek srednevekovoy ulitsı. Zolotaya orda, Vizantiya, İtaliya , St. Petersburg, 2012, s. 208-212.

[36] Rozetten küreye ('kubbeleşmiş' rozet, kabara) geçişi, Anadolu'da XIII.yy'ın ortasından itibaren görülür. Bkz. Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara, 1987, s. 95.

basit birer mukarnastır. Bu mukarnas türü yine Solhat'taki Özbek Han Camii'de görülür. Anadolu'da bu geometrik öğeye Selçuklu'dan erken Osmanlı'ya kadar rastlanmaktadır. Buradaki paye başlıklarındaki bezemenin bazı yerlerde eksik kalması, birçok yapıda rastlanan bir durumdur ve yapının bitirilmemiş olmasına veya kısıtlı zamanda inşa edildiğine bağlanamaz.[37]

Mihrabın üstüne sonradan Ceneviz döneminde yerleştirilen yazı ve armalar, caminin 1365'ten önce inşa edilmiş olduğuna işaret etmektedir. Yapı başta bir kilise olarak inşa edilseydi, bir mihrap yerleştirilmezdi. Mihrap üstünde yer alan yazının Latince olması ve içinde tarihin geçmesi,[38] yazının Rus ilhakından sonra kazınmış olma ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Mihraba yerleştirilen yazının yapının kilise olarak ikincil ve farklı bir kullanıma ait olması, mihrabın asıl süslemelerinin kabartma olarak işlenmiş, Latince yazı ve armalar ise daha alçak ve kazınmış olmasından belli olur.[39] Ukrayna'daki İtalya Kültür Enstitüsü tarafından Ulusal Kültür İşleri Konseyi himayesinde ve Cenova Belediyesinin desteği ile yapılmış yeni bir yayın ise, tıpkı yapının duvarına yerleştirilen levhadaki metindeki gibi, yapının cami değil, kilise olduğunu belirterek, inşa tarihini 1373 olarak vermektedir.[40] Kalede bugün ayakta kalan tek yapı olan caminin kilise olarak kaydedilmesiyle, kalenin Türk-İslamî geçmişi de silinmiştir. UNESCO çevrimiçi sayfasında Sudak kalesindeki yapılar arasında cami 'kemerli [kubbeli?] mabed' olarak geçmektedir. XIV. yy.'a tarihlenen yapının yanında XIII.yy –XV.yy arasında tarihlenen beş adet kilise listelenmiştir.[41]

Caminin doğu tarafına eklenen hazırlık mekânı ile harim arasındaki irtibat bir kapı ve bir pencere sayesinde sağlanmaktadır. Bunların sövelerinde yer alan geometrik geçme motifleri de mihraptaki süsleme detaylarında olduğu

---

[37] Elena Aibabina, a.g.m., s.68, bu varsayımda bulunmaktadır: "It is noticeable that the decoration remained incomplete: the palmetto belts of the square stalactite capitals supporting the arches of the northern entrance hall render an unfinished impression."

[38] Smirnov, tarihi 1423 olarak okumuş, ama bu tarih başka yayında geçmemektedir, bkz. A. Yakubovsk, a.g.m., s. 225.

[39] Cenevizliler tarafından da Türk-İslam kültüründe hakim taş süsleme unsurları kullanılmıştır. Mesela kale burçlara yerleştirilen bazı arma levhalarının arka planında hem geometrik geçme motifleri, hem de Rumiler görülür, bkz. E.İ. Aibabina, a.g.e., s. 40.

[40] N.F. Balloni, N. Kukovalska (ed.), *The Genoese in Crimea*, 2009, s.121: "Latin construction inscription of 1373 in 'The church with an Arcade'."

[41] http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5117/, erişim 02.06.2013: "The Sudak Fortress is a unique complex of the monuments of medieval archaeology and architecture of the 6th - 16th centuries...The overwhelming majority of the architectural monuments located on this territory are included into the State Cultural Heritage List:...Twelve Apostles Church" (14th c .),...,"St. George's" Tower with a Chapel (14th - 15th c.),..., "Church on the Console" (13th - 14th c.),..., "Temple with an Arcade" (14th -1 6th c.) [aslında cami olan yapı, N.Kançal-Ferrari],..., Church of the Virgin Mary (15th c.),..., a Church on the 15th curtain (14th - 15th c.). Çevrimiçi sayfada 'Temple with an Arcade' ibaresi, kitapta 'The Church with an Arcade" olarak adlandırılması, burada kültürel bir dayatmanın söz konusu olduğunu akla getirmektedir.

gibi, Selçuklu taş tezyinatı ile yakın benzerlik göstermektedir. Kapı yakından incelendiğinde, onun belki ikinci bir pencere olup, daha sonra kapıya çevrilmiş olması mümkündür, çünkü sövesi çok silik olup birçok müdahale izleri göstermektedir. Kuzey tarafında bulunan pencere sağlam olup tezyinatı da bozulmamıştır. Dört şeritli bir geçme motifin içinde kavisli şeritlerden oluşan geometrik bir motif yerleştirilmiştir. Bugün kapı olarak kullanılan geçit belki de aslında pencere olup, aynı tezyinata sahip idi. Artık sadece bozulmuş dış çerçevesindeki geçme motifi kalmıştır. İç silmedeki geometrik geçme motifi kapıyı genişletme amacıyla çıkartılmış olabilir. Kapı çerçevesinin sağında asıl tezyinatın üstüne işlenen haç ve arma da bu sövelerin Ceneviz döneminden önceki yapıya ait olduğunu işaret etmektedir.

Kubbeli giriş kısmının ise Osmanlı döneminden kalma olması mümkündür.

Kırım'daki Altın Orda Camileri Hakkında Birkaç Söz

Kırım Yarımadası'nda kesin olarak Altın Orda dönemine tarihlenen günümüze az sayıda yapı gelmiştir. Eski Kırım (Solhat)'da yer alan birkaç cami kalıntısı ile beraber, ancak Özbek Han Camii (1314-15) ayaktadır. Kırma çatılı caminin iç mekânı altı paye üzerine oturan kemerler sayesiyle üç sahana bölünmüştür[42]. Bugünkü bilgilere göre Solhat'taki camilerin bir tanesi kubbelidir,[43] diğerlerinin örtüsü kesin olarak bilinmemektedir. Kırk Yer'deki Canıbek Han Camii (1346) ve Şeyhköy (1358)'deki caminin de sadece temelleri mevcuttur.[44] Kırım Yarımadasının dışında çok sayıda Altın Orda şehri bilinmektedir. Ama bu şehirlerdeki ibadethaneler hakkında da bilgi kısıtlıdır. İdil boyunda payı taht olan Saray şehrindeki cami, Kırım dışında Altın Orda'nın bilinen diğer camileri gibi, çoklu sahınlı, ahşap direklidir.[45]

Sonuç

Sudak kalesinde bir caminin inşası ile ilgili ilk kayıt, XIII. yy.'ın başına aittir. Bundan sonra rastladığımız ikinci kayıt Evliya Çelebi'ninkidir. Kalenin tarihi ise, caminin 1365'ten önce inşa edildiğine işaret etmektedir. Eski Kırım

---

[42] Mark G. Kramarovsky, "Solkhat (Crimea) in the 13th and 14th Centuries: People, Culture and Handicraft Traditions", Crimea, Caucasus and the Volga-Ural Region: Islamic Art and Architecture in the European Periphery, Int. Symposium, September 17-21, 2004, Institute of Turkic Studies, Free University of Berlin, Berlin, Harrassowitz Verlag, 2008, s.74-75, Nicole Kançal-Ferrari, "Özbek Han Camii", *TDV*.

[43] Kurşunlu Cami olarak bilinen bu cami için bkz. Nicole Kançal-Ferrari, "Eski Kırım'da Kurşunlu Camii", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, sy. 13, İstanbul 1996, s.18-20.

[44] Bu iki cami için bkz. Osman Akçokraklı, Eserler Toplamı, Akmescit 2006, s. 252-293.

[45] Mark G. Kramarovsky, Zoloto Chingisidov: kul'turnoe nasledie Zolotoi Ordy,St. Petersburg, 2001, s. 134.

(Solhat)'da imar faaliyetlerinde bulunan Özbek Han (1312-1340), Sudak'ta da imar veya tamir işleri gerçekleştirmiş olabilir.

Yapının mimari özellikleri ve tezyinatı, Anadolu ile benzerlik gösterse bile, ayrı form ve motiflere sahiptir. Bazı mimari unsur ve motiflerin Anadolu'dan geldiği aşikârdır, ama bölgesel bir gelişme göstermesi de muhtemeldir. Bu durum yapı analizine dayanan tarihlendirme için bir engel teşkil etmektedir. Kırım'da taş tezyinatında Selçuklu etkisi gösteren ilk yapı olarak Eski Kırım (Solhat)'daki Özbek Han Camii (1314-15) olarak kabul edilmektedir. Sudak Kale Camii'de bitkisel motiflerin Özbek Han Camii'ndekilerle arasındaki paralellik, iki caminin süsleme programlarının birbirine yakın zamanda yapıldığını ortaya koymaktadır. Hangisinin daha erken olduğunu ise bilinmemektedir. Anadolu'da benzer motif ve üslup özellikleri gösteren yapılar da 1300'ler civarına aittir. Alaaddin Keykubad ile başlayan Anadolu (Selçuklu) bağlantısı, XIII. ve XIV. yy.larda devam etmiştir. İzzeddin Keykubad'ın da bölgeye yerleşmesi, oğlu Mesud II (aralıklı 1284-1308)'un Kırım'dan Selçuklu tahtına geçmesi bu bağlantının somut birer göstergesidir. Bugün hala Kırım'daki yapı ustaları, isimleri ve atölyeleri hakkında bilgimiz yoktur. Böylece elimizde taş işçiliğinin kim tarafından nerede yapıldığına dair somut veri yoktur.

Bu tebliğ çerçevesinde fazla giremediğimiz, ama çok önemli başka bir boyut da aynı tarz taş işçiliğinin ve motiflerin Kırımda farklı kültürel çevreler tarafından kullanılmasıdır. Yarımadada bazı motiflere hem Müslüman, hem Hıristiyan yapılarında rastlamak mümkündür.[46] XIII. ve XIV.yyllarda Kırım Yarımadası ve daha geniş ölçekte Altın Orda Devleti'nin yerel kültürü ile komşu medeniyetler arasındaki ilişkiler hakkında birçok belirsizlik ve soru işaretleri mevcuttur. Mesela İlhanlı Devleti'yle arasındaki kültürel iletişim de araştırılmamıştır. 1287 senesinde Eski Kırım (Solhat)'da bir cami inşa ettiren Memluk Sultan Baybars, bize Memluk hakimiyeti altında bulunan coğrafyayı ve Altın Orda - Memluk Devleti arasındaki münasebetleri de göz ardı etmememiz gerektiğini göstermektedir.

Bugünkü bilgiler ışığında Sudak Kale Camii'nin Alaeddin Keykubad döneminde Hüsameddin Çoban tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. Bu cami daha sonra, XIII. yy.ın sonu veya XIV. yy.ın başında tekrar elden geçirilmiş ve taş işçiliği belki de o dönemde tamamlanmış olabilir. Selçuklular tarafından inşa edilmiş olan bu yapı, Altın Orda döneminde ve sonra Osmanlılar tarafından cami olarak kullanılmış, hem Ceneviz, hem Rus döneminde ise de kilise olarak kullanılmıştır.

---

[46] E.İ. Aibabina, *a.g.e.*, s.157-179.

KAYNAKÇA

AİBABİNA E.İ., Dekorativnaya kamennaya rez'ba Kaffy XIV-XVIII vv., Simferopol, 2001.

AİBABİNA, Elena, "Monumental Stone Carvings of the Crimea, 14th-18th Centuries", *Crimea, Caucasus and the Volga-Ural Region: Islamic Art and Architecture in the European Periphery*, Int. Symposium, September 17-21, 2004, Institute of Turkic Studies, Free University of Berlin, Berlin, Harrassowitz Verlag, 2008.

AKÇOKRAKLI, Osman, Eserler Toplamı, Akmescit 2006.

ASLANAPA, Oktay, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979.

BALLONİ N.F., Kukovalska N. (ed.), *The Genoese in Crimea*, 2009.

BARTHOLD,W., "Suğdak", *İA*, 11.Cilt, Eskişehir 2001.

BALA, Mirza, "Kırım", İA, 6.Cilt, Eskişehir 2001, s.741-746.

BALLONİ, N.F., KUKOVALSKA, N. (ed.), *The Genoese in Crimea*, 2009.

BRONEVSKİY, Martin, *Kırım*, Ankara 1970.

DEMİRKENT, Işın "1082-1302 Yılları arasında Bizans-Venedik İlişkilerine kısa bir Bakış", *Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı*, 1995-2000, s. 139, 147.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (yayına haz. A. Sait Aykut), İstanbul, 2004, Cilt I.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi , Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu-dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Cilt 7-2, İstanbul 2003.

GOODWİN,Godfrey *A History of Ottoman Architecture*, London 1992.

İbn Bibi, *El evamiru'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l Ala'iye (Selçuk Name)*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, Cilt II.

İbn Bibi, *El evâmiru'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l Ala'iye (Selçuk Name)*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, Cilt I.

İNALCIK, Halil, "Yeni vesikalarına göre Kırım Hanlığının Osmanlı tâbiliğine girmesi ve ahidname meselesi", *Belleten*, Cilt VIII, Ankara 1944.

KANÇAL-FERRARİ, Nicole, "Özbek Han Camii", TDV.

KANÇAL-FERRARI, Nicole"Eski Kırım'da Kurşunlu Camii", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 13, İstanbul 1996, s.18-20.

KRAMAROVSKY Mark G., *Çelovek srednevekovoy ulitsı. Zolotaya orda*, Vizantiya, İtaliya, St. Petersburg 2012.

KRAMAROVSKY,Mark G., "Solkhat (Crimea) in the 13th and 14th Centuries: People, Culture and Handicraft Traditions", *Crimea, Caucasus and the Volga-Ural Region: Islamic Art and Architecture in the European Periphery, Int. Symposium*, September 17-21, 2004, Institute of Turkic Studies, Free University of Berlin, Berlin, Harrassowitz Verlag, 2008.

KRAMAROVSKY, Mark G., *Zoloto Chingisidov: kul'turnoe nasledie Zolotoi Ordy*,St. Petersburg 2001.

KURAN, Aptullah, *Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

OKÇUOĞLU,Tarkan, "Ortaçağ Türk Mimarlığı Çerçevesinde, Anadolu Selçuklu Mescitlerinin Kubbeye Geçiş Alanı Üzerine İnceleme", *Sanatın Ortaçağı, Türk Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, s. 37-50.

ÖGEL,Semra, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara, 1987.

ÖZTÜRK,Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe*, 1475-1600, Ankara, 2000.

PEACOCK, A.C.S. "The Saljuq Campaign Against The Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Ala' Al-Din

Kaykqubad", *JRAS*, 2006, Series 3, 16, 2, pp. 133-149. Türkçe tercümesi için bkz., "Kırım'a karşı Selçuklu seferi ve Alaeddin Keykubad'ın hâkimiyetinin ilk yıllarındaki genişleme politikası", (çev. M. Keçiş, A. Mıynat), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, Sayı: 47, s.243-265.

Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh (Compendium of Chronicles), A History of the Mongols, English Translation & Annotation by W.M.Thackston, Harvard University, 1999, Cilt II.

RUYSBROECKLİ Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 1253-1255, (çev. Zülal Kılıç), İstanbul 201

TOĞAN, A. Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.

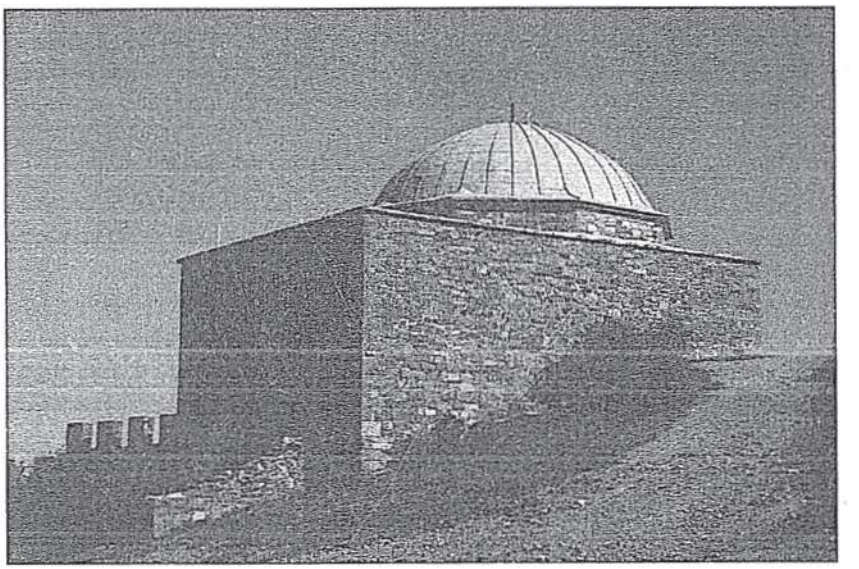
TURAN, Şerafettin, Türkiye-İtalya İlişkileri, Ankara, 2000.

YAKUBOVSKİ, A. ("Rasskaz İbn-al Bibi o Poxode Maloaziiskix Turok na Sudak, Polovcev i Russkix v Nacale XVIII v.", Vizantiyskiy Vremennik, 1927, Cilt XXV. Türkçe tercümesi için bkz.,"İbn-i Bibi'nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara karşı yaptıkları seferin hikâyesi", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Dergisi*, XII, (çev. İ. Kaynak), 1954, s. 207-226,)

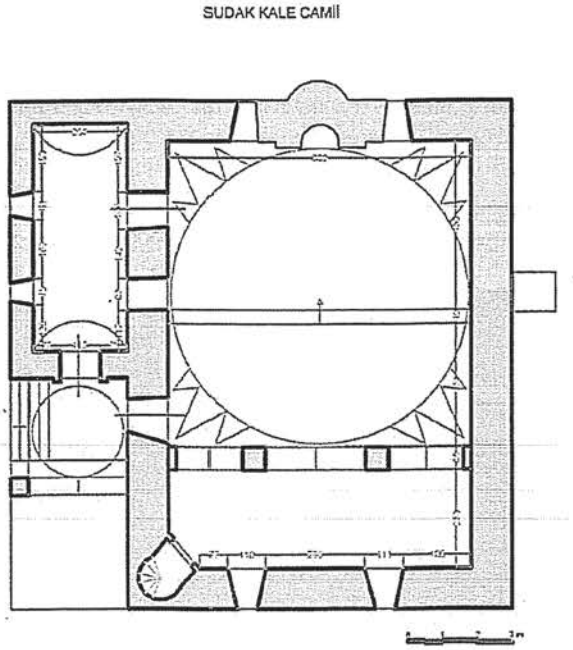
YAKUBOVSKİY,A.Yu. Altın Ordu ve Çöküşü, Ankara, 1992, s. 25

http://www.kirikkalekulturturizm.gov.tr/belge/1-33900/camiler-ve-turbeler.html, erişim 02.07.2013

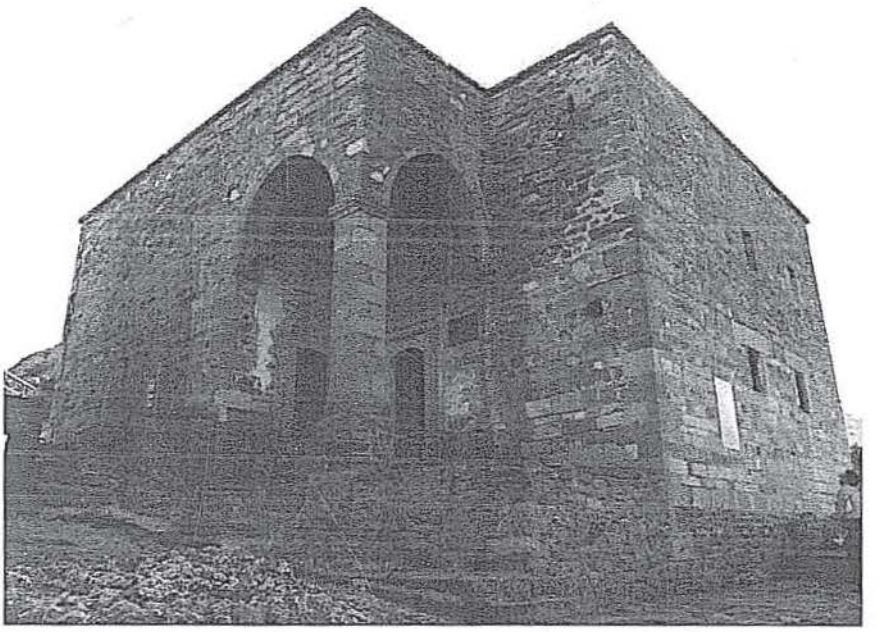
http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5117/, erişim 02.06.2013

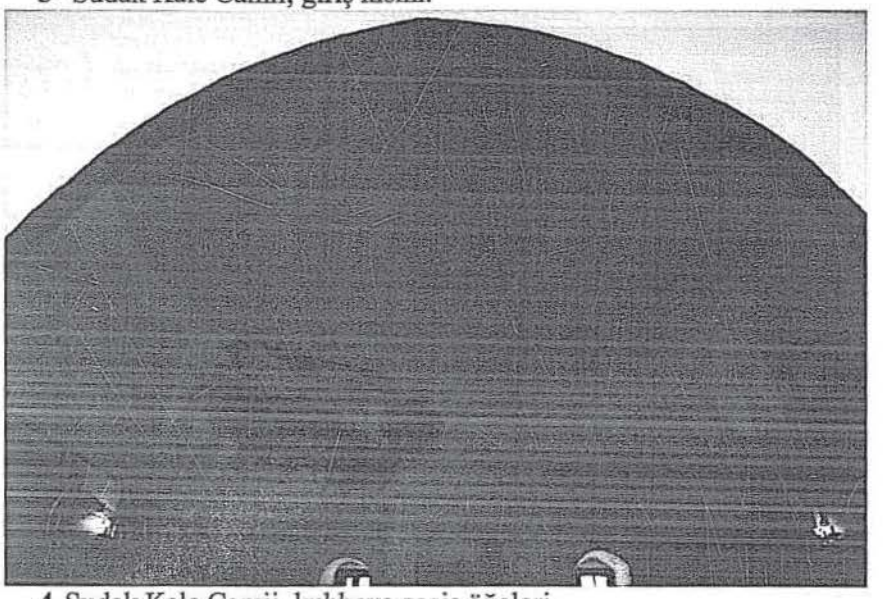
1-Sudak Kale Camii, genel görünümü.

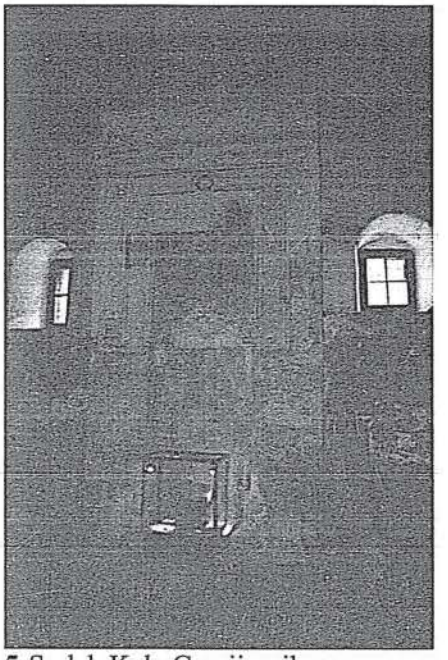
2-Sudak Kale Camii, planı (Gülşen Dişli).

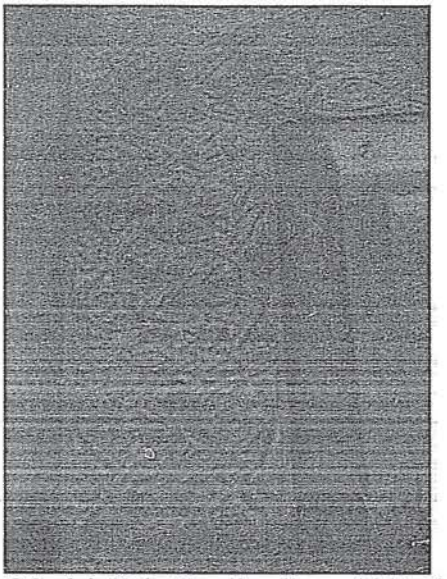
3- Sudak Kale Camii, giriş kısmı.

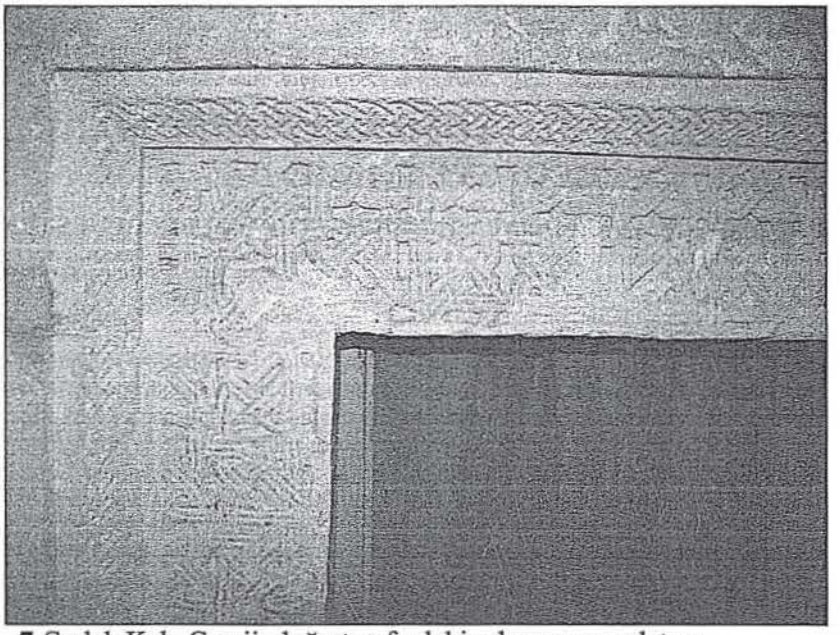
4-Sudak Kale Camii, kubbeye geçiş öğeleri.

5-Sudak Kale Camii, mihrap.

6-Sudak Kale Camii, mihrap, bitkisel motiften detay.

7-Sudak Kale Camii, doğu tarafındaki oda: pencere detayı.